

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТРАНЗИТИВНОСТІ

У статті здійснено аналіз міграційних процесів у контексті глобальної соціальної транзитивності сучасного світу, джерелом якої є геополітична й економічна мінливість епохи постіндустріалізму.

Особлива увага зосереджена на аналізі економічних, політичних, релігійних, демографічних, кліматичних причин та соціальних наслідків сучасної міграційної кризи в Європі і в світі в цілому.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, глобалізація, транзитивність, суспільство.

Міграційні процеси у сучасному світі відіграють вирішальну роль для розвитку економічної, політичної, соціальної, демографічної сфер розвитку не лише окремих країн, а й цілих регіонів і континентів. Міграційні процеси у розвинутих країнах світу тісно пов'язані зі зміною ринків праці, старінням населення, зниженням народжуваності в деяких регіонах планети. Натомість у країнах "третього і четвертого світу" посилення міграційних процесів на початку ХХІ століття безпосередньо пов'язане з економічною відсталістю, бідністю населення та з наслідками локальних і регіональних військових конфліктів.

Актуальність дослідження динаміки міграційних процесів пов'язана і з тим, що Україна на сучасному етапі розвитку багато в чому повторює досвід міграційної політики Польщі у контексті її євроінтеграції. Зокрема, як стверджує К. Шиманська, гостро перед обома державами досі стоїть проблема еміграції висококваліфікованих працівників з усіх сфер господарської діяльності, що пов'язане з порівняно низьким рівнем оплати праці в Україні, а також тіньовою зайнятістю, що позбавляє найманих працівників соціальних гарантій. Разом з тим, європейські країни є цивілізованішими в питанні працевлаштування та відрізняються в цілому високим рівнем життя населення, що робить їх привабливим напрямом трудової міграції населення і Польщі, і України [11, с. 97]. При цьому ключовими напрямками еміграції поляків стали такі розвинуті країни, як Німеччина, Велика Британія, Ірландія, США та Канада.

У науковій парадигмі проблема посилення міграційних процесів у сучасному світі стала предметом дослідження таких дослідників, як Р. Адамс, К. Бреттел, С. Бондирев, С. Гауг, Ф. Дювел, Дж. Епштайн, М. Каслс, Д. Массей, О. Старк, Е. Тейлор, Дж. Холліфілд, Т. Шульц. Водночас причини, форми, рівні зовнішньої трудової міграції стали

об'єктом дослідження значної когорти українських науковців, насамперед таких, як О. Малиновська, Е. Лібанова, О. Позняк, О. Пінчук, С. Пирожков, І. Прибиткова, О. Позняк, У. Садова, О. Пятковська та ін. Однак, незважаючи на значний доробок вище вказаних дослідників, стрімка мінливість міграційної ситуації вимагає системного дослідження міграції в країнах, які перебувають на периферії світ-системи та є потужним джерелом трудових ресурсів для розвинутих країн.

Метою статті є дослідження ключових тенденцій міграційних процесів у ситуації зростання глобальної соціальної транзитивності у сучасному світі.

Сутнісною ознакою сучасного глобалізованого суспільства є наявність сталих міграційних процесів, які завдяки його потужній інфраструктурі транспорту та зв'язку, створили реальну можливість мільйонам вихідців з бідних країн емігрувати у розвинуті та заможні держави Європи, США, Канади, Австралії. Лише у 2013 році, згідно з даними Департаменту економічного і соціального розвитку ООН, 232 млн. людей, що складає 3,2% населення усього світу, проживали поза межами своєї батьківщини, в той час, як у 2000-х рр. таких нараховувалося 175 млн., а у 1990-х рр. – 154 млн. У наш час майже відсутні країни, які б не були інтегровані до планетарних міграційних процесів у статусі донора, реципієнта або країни, що переживає демографічну кризу.

Яскравим свідченням того, що сучасні міграційні процеси визначають динаміку соціально-економічного, політичного, духовного розвитку глобалізованого світу є те, що в індустріально розвинених країнах північної півкулі перебувають 136 млн. мігрантів, а 72 млн. мігрантів знайшли притулок в європейських країнах, та 71 млн. – в азійських [12]. Прикладом того, що міграційні процеси набирають подальших обертів є те, що тільки в 2015 році внаслідок воєнних дій у Сирії та Іраку, по Середземному морю до Європи прибуло 1 млн. 4 тис. 356 мігрантів [2]. Разом з тим, важливою особливістю сучасних міграційних процесів є те, що вони внаслідок подій, що пов'язані з масовим, неконтрольованим прибуттям мігрантів у 2015-2016 рр. у Європу з країн Близького Сходу та Африки постали як некеровані, стихійні, і такі, що містили явні ознаки гуманітарної катастрофи. Варто пам'ятати й те, що зазначена міграційна криза є наймасштабнішою з часу закінчення Другої світової війни та викликає значні проблеми у європейських країнах, пов'язані з контролем міграційних процесів, захистом державних кордонів від чисельного потоку біженців та наданням їм притулку.

Не можна забувати й про те, що за різними прогнозами до 2050 року 80% населення нашої планети буде представлене представниками африканських та азійських народів, що неминуче призведе до серйозних структурних змін. Поза сумнівом є й те, що в такій ситуації країни

Африки та Азії багато в чому, визначатимуть світові правила гри. До середини XXI століття території африканських та азійських країн будуть найбільш густонаселеними, адже в них проживатиме 5,3 млрд. осіб [4]. Разом з тим, у випадку збереження у найближчі 35 років сьогоdnішніх темпів прибуття мігрантів в Європу, до Старого Світу може вже переїхати 250 млн. економічних мігрантів за умови теперішнього 507 мільйонного населення ЄС [1, с. 8]. Істотною ознакою сучасних міграційних процесів є те, що домінуючою сьогодні стала безповоротна, вимушена міграція значної маси людей, які вимушені залишати свої домівки у країнах Близького Сходу та Африки, де лише посилюються війни та збройні конфлікти.

У контексті цього заслуговують на увагу дослідження німецького соціолога, демографа Гунара Хайсона, який у праці "Сини і світове панування: роль терору в підйомі й падінні нації" (2003), обґрунтував прогноз, згідно з яким 950 млн. африканців і арабів поховають Європу до сер. XXI ст. При цьому, Г. Хайсон наголосив, що сьогодні на Близькому Сході і в Африці, на відміну від старіючої Європи, 20% населення складає молодь у віці від 15 до 24 років, яка становитиме фундамент майбутньої міграції в Європу [10].

Однією з особливостей міграційних процесів як форми соціальних комунікацій доби глобалізації є й те, що міграція істотно впливає на життєдіяльність постіндустріальних соціумів, їх соціальну, економічну, етнокультурну, міжконфесійну політику, принципово корегує особистісні риси тих, хто в пошуках кращої долі, вимушений залишати свою батьківщину та переселятися на нові землі. Причому, досліджуючи особливості міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого світу, слід особливо підкреслити, що "взаємозв'язок між соціокультурними й етнонаціональними змінами та міграціями, – справедливо наголошує В. Скляр – став більш глибоким, ніж на попередніх стадіях, а самі міграційні процеси стали важливою причиною глобальних змін" [9, с. 34].

Сьогодні міграційні процеси якісно змінюють суспільство у всіх його сферах та формують нову парадигму його подальшого розвитку. У зв'язку з цим актуалізується проблема необхідності утвердження принципово нового глобалізованого та космополітичного соціуму, в якому національні межі або відсутні, або суттєво трансформовані і який має давати належні відповіді на такі якісно нові виклики сучасності, як подолання негативних наслідків світової міграції, демографічного вибуху у країнах Азії, Латинської Америки, Африки. Разом з тим, у глобалізованому світі міграційним процесам належить дещо інша роль, на відміну попередніх стадій суспільного розвитку, адже вони є одним із ключових чинників, що

обумовлює осмислення подальших шляхів еволюції саме глобалізованого суспільства.

Слід наголосити, що у соціальному просторі глобалізованого світу такі опозиції, як метрополія-колонія, периферія-центр аж ніяк не пішли у минуле, а стають фундаментом сучасності, оскільки сьогодні в світі мають місце як аграрні, бідні африканські, латиноамериканські та азійські країни, що перебувають на узбіччі історичного розвитку, так і успішні, заможні, провідні європейські, північно-американські країни, що визначають темпи та динаміку соціально-економічного, технологічного прогресу. І якщо аграрні, бідні, периферійні країни вимушені якось виборювати своє "місце під сонцем", то одним з надійних шляхів цієї боротьби ми маємо визначити саме міграційну експансію, яка, багато в чому, обумовлює соціально-економічний, духовний простір глобалізованого світу.

У свою чергу, індустріально розвинені країни Європи, США, Канади, Австралії, Нової Зеландії намагаються шляхом вироблення та реалізації відповідної міграційної політики, усіляко протидіяти цій експансії, відчуваючи при цьому значну потребу в залученні як робочої сили, інтелектуальних ресурсів, так і взагалі молодого населення для послаблення демографічної кризи, основою якої є негативний процес старіння населення цих країн. Разом з тим, слід наголосити, що в наш час, так звані країни "золотого мільярду" постали перед доленосним вибором: або вони своїми, інвестиційними, фінансовими, технологічними ресурсам допомагають країнам Африки і Близького Сходу подолати бідність і тероризм, або бідність і тероризм, прийдуть до них з доставкою додому [7, с. 8].

Ось чому, досліджуючи особливості міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого світу, варто мати на увазі, що міграцію слід розглядати як послідовне та невинне демографічне "витиснення" корінних європейських народів, пов'язане з тим, що практично у всіх країнах ЄС кількість громадян-пенсіонерів перевищує кількість дітей та становить істотний відсоток від усіх вікових груп, при тому, що мусульманське населення значно молодше за корінне. Особи до 30 років становлять 49% мусульманського населення в країнах ЄС і всього 34% від немусульманського населення цього регіону. Відтак, середній відсоток дітей серед загальної кількості мешканців європейських країн складає 22,5% в мусульманських сім'ях і всього 15,3% – в немусульманських.

Зазначена обставина багато в чому обумовлює й те, що характерною рисою міграційних процесів доби глобалізації є те, що "в умовах послаблення ролі національних (державних) ідентичностей в країнах ЄС реалізація мусульманської ідентичності відбувається там у сприятливіших умовах, ніж в умовах національних держав" [5, с. 241], що призводить до того, що нерідко мусульмани європейських країн є більш

непримиренними та радикальними, на відміну від ісламістів, які проживають на історичній батьківщині. У контексті нашого аналізу виникає питання про співвідношення ісламу як релігії, що сповідує значна частина мігрантів країн Європи та демократією як фундаментальною європейською цінністю.

На сьогоднішній день чимало дослідників особливостей міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого світу, схиляються до думки про несумісність ісламу і демократії взагалі. При цьому, необхідно пам'ятати, що однією з важливих культурно-релігійних традицій ісламу є досить потужний наголос на обрядовий бік життя мусульманина. "Традиції такого роду, – слушно зауважує Н. Латигіна, – виховували звичку до покори, слухняності, дисципліни, а головне, різко протистояли будь-якій індивідуальності. Ані талант, ані натхнення майстра, ані зліт думки генія – ніщо не може і не повинно бути на перешкоді обов'язковій п'ятикратній молитві у визначений термін, дотриманню посту та інших обрядових установлень" [8, с. 9].

Таким чином, згідно наведених вище аргументів, з одного боку, впливають суперечливі прогнози про те, що через двадцять один рік третина населення Європи буде мусульманським, а з іншого, через тих же два десятиліття, Європа стане ісламським континентом. Як би там не було, ці прогнози ґрунтуються на всебічному осмисленні сутності процесу подальшої ісламізації Старого Світу, котрий не може залишити байдужими уряди, вчених, провідних політиків сучасних європейських країн. Разом з тим, досліджуючи ісламізацію Європи як один з проявів особливостей міграційних процесів в умовах транзитивності сучасного глобалізованого світу, варто сказати, що стрімке зростання мусульманського населення Старого Світу відбувається не лише через мігрантів з ісламських країн, а й через значну кількість європейців, які свідомо переходять до ісламського віросповідання. Це, насамперед, стосується певних представників інтелектуальної і наукової еліти європейських країн. При цьому за твердженням А. Кудряченка слід пам'ятати, що на сьогоднішній день, з часів Другої світової війни мусульманське населення в Європі збільшилось майже в 50 разів, а його кількість складає 15-20 млн. [6, с. 65]. У контексті аналізу шляхів і темпів ісламізації сучасної Європи Г. Хайсон закликає слід не забувати й те, що населення в мусульманських країнах з 1990 по 2000 роки, тобто впродовж п'яти поколінь зросло від 150 мільйонів до 1 млрд. 200 млн. осіб, фактично на 800% [10].

У площині аналізу місця і ролі мігрантів, що сповідують іслам, в соціокультурному просторі сучасних європейських суспільств, привертає увагу вичерпна характеристика С. Зінько, таких трьох моделей ставлення європейських соціумів щодо мусульман, як по-перше, модель "приїжджої

робочої сили", що мала розповсюдження та практичне застосування у 50-60-х роках минулого століття саме в період масової міграції мусульман, згідно з якою вважалося, що їх перебування в європейських країнах буде не досить тривалим, а інтеграція "гостей-робітників" розглядалася як недоцільна. По-друге, наступною моделлю ставлення європейських суспільств щодо мусульман є модель "меншин", або мультикультуралізму, яка в кінці ХХ – на початку ХХІ століття знайшла своє практичне втілення урядами Англії, Нідерландів, в певній мірі ФРН, згідно з якою мігранти-мусульмани визначалися у якості невід'ємної частини суспільств-реципієнтів, а держави при цьому опікаються забезпеченням прав національних меншин, при тому, що основою процесу інтеграції є самоорганізація етнічних меншин. По-третє, останньою моделлю ставлення європейських соціумів щодо мусульман є модель асиміляції або абсорбації, що апробована французьким урядом, фундаментом якої є переконання про те, що іммігранти, незалежно від релігійних уподобань, або етнічного походження мають неухильно всі свої дії узгоджувати з існуючими нормами та засвоювати культурні цінності суспільства-реципієнта у відповідності з суспільним договором з державою [4, с. 231-232].

Слід зауважити, що жодна з зазначених моделей, за великим рахунком, не виявилася дієвою та ефективною в процесі інтеграції мігрантів-мусульман в соціокультурний, економічний, політичний простір європейських країн. Навпаки, багато в чому примусова асиміляційна політика, перш за все уряду Франції, викликала масові протестні настрої мігрантів мусульманського віросповідання. Причому, починаючи з 2005 року із прийняттям закону про заборону хіджабу, у Франції, як і в інших європейських соціумах набули свого поширення прояви міжконфесійної та міжетнічної ворожнечі та нетерпимості. У таких умовах, влада Англії, Нідерландів та Німеччини практично синхронно заявила про необхідність серйозного перегляду політики мультикультуралізму та ліберального ставлення в самій міграційній політиці, через те, що вона призводить до посилення напруги в соціумі і продукує нові виклики та загрози для безпеки усього населення.

На теперішньому етапі розвитку Європу не можна розглядати у якості простору єднання автохтонного населення та мігрантів-мусульман. Ключовим викликом європейській ідентичності є те, що в наш час, значна кількість мусульманської спільноти не демонструє бажання європеїзуватися, оскільки перебуває на позиціях дотримання ідей ісламізації усієї Європи. Подоланням подібної ситуації, на думку багатьох вчених та політиків є практична реалізація концепції "європейського ісламу", що ґрунтується на необхідності європеїзації мусульман шляхом лібералізації фундаментальних ісламістських норм та принципів.

У зв'язку з цим, привертає увагу висновок доктора філософії коледжу в Женеві Таріка Рамадана про те, що мусульмани європейських суспільств мають хоча би мінімально переосмислити постулати Корану, як і інших релігійних джерел, з метою розгляду ісламських традицій та звичаїв в контексті вимог культурного середовища, у якому вони перебувають, та поступово, в тій чи іншій мірі, підпадають під вплив європейського соціокультурного, релігійного середовища [13, р. 216]. В інтерпретації представників євроісламу іслам має пройти процес оновлення і пристосування до вимог часу з метою поєднання основоположних ісламських принципів і норм з такими засадничими цінностями європейської культури, як верховенство закону, повага до честі і гідності усіх громадян, незалежно від гендерної і расової приналежності, свобода совісті та ін.

Незважаючи на неоднозначність наслідків непрогнозованої стихійної міграції в країни ЄС, неспроможність їх керівництва зрозуміти природу і наслідки міграції для легалізації і контролю над міграційними процесами, очільники європейських країн покладають великі надії на те, що саме залучення мігрантів у процес подолання кризових явищ в економіці матиме позитивні наслідки. Окрім того, провідні економічно розвинені суспільства ЄС, США, Канади, вимушені витратити значні кошти на облаштування, забезпечення житлом, навчання іммігрантів в умовах подолання негативних наслідків гострої міграційної кризи, піком якої стали 2014-2016 роки. Однак, саме в економічній сфері держава поступово втрачає важелі впливу над виробничою, підприємницькою активністю мігрантів, що не може не ускладнювати їх інтеграцію в соціокультурний, політичний простір країни перебування.

В цілому, важливою ознакою сучасних міграційних процесів є стрімке поширення стихійної неконтрольованої міграції, що спричиняє негативні зрушення демографічної ситуації, як певних регіонів, так і окремих націй та народів, та унеможливує подальше зростання інтелектуального, освітнього рівня соціуму, провокує поширення некерованих процесів у ринку робочої сили та призводить до блокування процесів модернізації та сталого розвитку виробництва, негативно впливає на функціонування соціокультурного простору країн-реципієнтів, постійно генерує конфліктні ситуації на етнонаціональному ґрунті.

У ситуації транзитивності сучасного глобалізованого простору існує нагальна потреба суспільствам, що приймають мігрантів, формувати та цілеспрямовано впроваджувати державну програму асиміляції мігрантів, недосконалість якої спричиняє прояви расизму, ворожнечі та ксенофобії. Водночас сучасні міграційні потоки генерують бурхливе зростання етнічної та національної свідомості саме етнічних спільнот, які приймають мігрантів.

Важливою особливістю міграційних процесів в умовах транзитивності глобалізованого світу є й те, що відійшла в минуле практика отримання значних прибутків на надприбутків за рахунок використання європейськими країнами дешевої робочої сили іммігрантів. Навпаки, в умовах міграційної кризи, європейські держави витрачають значні кошти на облаштування, утримання, навчання іммігрантів, та вимушені вкладати серйозні фінансові, інвестиційні ресурси у економічний, соціальний розвиток країн, що є джерелом міграційних процесів, з метою їх мінімізації та уповільнення. Саме у такій ситуації, виникає реальна можливість зменшення рівня бідності та її своєрідного супутника – тероризму в сучасних арабських, африканських країнах. У протилежному випадку, бідність та тероризм можуть стати жахливою реальністю відносно недалекого майбутнього європейських країн.

Транзитивність розвитку сучасного світу тісно пов'язана зі здатністю сучасної людини на індивідуальному і суспільному рівнях адаптуватися до економічних, політичних, духовних процесів країн-реципієнтів, оскільки мігрант як активний суб'єкт соціальної дії, що перебуває у просторі соціокультурних переміщень, без необхідного вкорінення до соціально-економічних, політичних, духовних умов країни перебування, не в змозі розраховувати на підвищення свого соціального статусу і належне задоволення його життєвих потреб.

Міграція обумовлює такий стан особистості, за якого людина має постійно контролювати та оцінювати всі свої кроки щодо переміщення не стільки у географічному просторі, скільки у соціальному середовищі. При цьому територіальні переміщення мігрантів відбуваються в межах певного соціально-просторового континууму, кожна точка якого пов'язана з такими життєвими благами, як можливістю знайти роботу, отримати високоякісну освіту, придбати та облаштувати житло, змістовно використовувати вільний час, наявністю гарантій реалізації фундаментальних прав людини та високого рівня політичної стабільності і безпеки особистості в умовах її перебування у сприятливому довіллі.

Список використаних джерел та літератури

1. Алексеева Н. Миграционный подлог для Европы / Н. Алексеева // Итоги недели. – 2016. – № 3. – С.8.
2. В 2016 году в Европу прибудет миллион беженцев. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.tsn.ua/svit/v-2016-godu-v-europu-pribudet-million-bezhencev-575095.html>
3. Ведмеденко І. Naked Science / І. Ведмеденко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.naked-science.ru>.
4. Зінько С. Проблема інтеграції мусульманських спільнот у Європі: досвід для України / С. Зінько // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4 (9). – С. 229 – 240.

5. Козловець М. А., Ковтун Н. М. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації / М. А. Козловець, Н. М. Ковтун. – К.: ПАРАПАН, 2010. – 348 с.
6. Кудряченко А. І. Іслам у сучасній Європі та Україні // Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. – 2014. – Вип. 21 (частина II). Серія "політичні науки". – С.64 – 69.
7. Крылов А. Кто бомбил тот и платит // Итоги недели. – 2015. – № 36. – С. 8.
8. Латигіна Н. А. Іслам: шлях крізь століття: монографія / Н. А. Латигіна. – К.: Київ. національний торговельно-економічний університет, 2016. – 360 с.
9. Скляр В. Вплив міграційних процесів на зміни етнічного складу населення України (Середина ХХ – початок ХХІ ст. // Українознавчий Альманах. – 2012. – Вип. 7. – С. 34 – 36.
10. Хайсон Г. "Сыновья и мировое господство. Террор при росте и падении наций" / Г. Хайсон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.budyon.org/gunnar-heinsohn-sohne-und-weltmacht-terror-imaufstieg-und-fall-der-nationen>
11. Шиманська К. В. Зовнішня міграція в Польщі в процесі її євроінтеграції: проблеми, шляхи її вирішення, уроки для України / К. В. Шиманська // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. – 2016 – № 2 – С. 92 – 98.
12. Million International Migrants Living Abroad Worldwide – New UNGlobal Migration Statistics Reveal [Electronic Resource]. – Modeofaccess: <http://esa.un.org/unmigration/wallchart2013.htm> (s.a.).
13. Ramadan T. Westen Muslims and the future of Islam / Tarig Ramadan. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2004. – 272 p.

Olena Kowalenko. Procesy migracyjne w kontekście globalnej socjalnej tranzytywności.

W artykule zrealizowano analizę procesów migracyjnych w kontekście globalnej socjalnej tranzytywności współczesnego świata, której źródłem jest zmień geopolityczna i ekonomiczna epoki postindustrializmu. Szczególną uwagę skupiono na analizie ekonomicznych, politycznych, religijnych, ludnościowych, klimatycznych przyczyn i skutków socjalnych współczesnego migracyjnego kryzysu w Europie i w świecie.

Kluczowe słowa: migracja, procesy migracyjne, globalizacja, tranzytywność, społeczeństwo.

Olena Kowalenko. Migratory Processes in the Context of Global Social Transitivity.

Migration processes in the context of increasing social transitivity in the modern world is analyzed in the article. The source of such a globalization is geopolitical and economical changes of the Post-Industrial epoch. The special attention is concentrated on the analysis of economic, political, religious, demographic, climatic reasons and social consequences of modern migratory crisis in Europe and in the world in large.

Key words: migration, migratory processes, globalization, transitivity, society.